

Velimir RADOVIĆ

## REVOLUCIONARNI RADNIČKI POKRET I PROBLEM MASOVNOG POLITIČKOG RADA I AKCIJE S OSVR- TOM NA HERCEGOVSKI KRAJ U PERIODU 1938-1941.

U politici revolucionarnog radničkog pokreta i njegove avantgarde — KP, neprekidno je bilo, naročito u praktičnoj akciji, aktuelno pitanje odnosa između organizacije i naroda, između klasno svijesnih boraca za revolucionarni preobražaj društva i ljudi koji to, kako svojom sviješću, idejnim nivoom i socijalnim položajem nijesu bili niti mogli biti u određenom momentu. Radilo se ustvari o stalno prisutnom problemu masovnog idejno-političkog uticanja partije na široke slojeve kako same klase tako i onih koji njoj ne pripadaju, ali su svojim ekonomsko-društvenim položajem i brojnošću bili važan činilac i potencijalni saveznik radničke klase i njene revolucionarne organizacije u rušenju starog i stvaranju novog društva.

Kako uspješno ostvarivati snažan političko-idejni uticaj, čvrsto se povezivati s masama koje su ne samo bile izvan avangarde, nego često i klase, u kojim to pitanjima stvarati svijesni, a time i neraskidivi spoj, kakve metode i sredstva koristiti u prenošenju politike partije i usvajanju te politike — sve su to bila osjetljiva i složena pitanja na koja je stalno, često iznova morao odgovarati revolucionarni radnički pokret. Ovu složenost problema samog po sebi još je više komplikovala ilegalnost pokreta u nekim zemljama, a time i njegova izloženost svakojakom proganjanju. A ilegalni uslovi rada stihijno vuku sektaštvu, začaurenosti i zavjereništvu i u krajnjoj liniji opasnosti odvajanja pokreta od svoje prirodne osnove — naroda, što ga ustvari dovodi u smrtnu opasnost.

Istorija međunarodnog radničkog pokreta, posebno ona između dva svjetska rata, puna je primjera i dokaza kako je masovni politički rad avangarde bio od vitalnog značaja kako za samu nju, tako ponekad i za sudbinu čitavih naroda i država. Revolucionarni pokret je na tom odnosu partijske-vanpartijske mase ili upadao u sektaštvu i političku anemiju ili izlazio na široke staze masovnog povezivanja

sa rādnim ljudima i time sebi stvarao velike istorijske šanse za revolucionarno mijenjanje svijeta.

Graničnu liniju ovdje sigurno povlači VII Kongres Kominterne održan u Moskvi tokom jula i avgusta 1935. godine. Nagomilane promjene u međunarodnim odnosima neminovno su se morale odraziti i na međunarodni radnički pokret. Morali su se kritički preispitati neki stari šematski prilazi, donijeti nove ocjene aktuelnih pojava i osloboediti nove procese koji su se bili već javili u svakodnevnoj praktičnoj borbi radničkog pokreta. Iako s izvjesnim zakašnjavanjem i mnogim štetnim iskustvima u dotadašnjoj istoriji ovog pokreta ovaj istorijski Kongres najavljuje prekretnicu u međunarodnom radničkom pokretu, radikalno i smjelo negira dogmatske i sektaške elemente koji su bili prisutni i u datadašnjoj politici Kominterne.

Posvećujući se sav problemima borbe protiv fašizma i rata, Kongres je kroz referat svog sekretara Georgi Dimitrova i drugih materijala i odluka istakao da je osnovni zadatak komunističkih partija da u borbi protiv rastuće fašističke opasnosti okupe sve progresivne i demokratske snage i da ostvare saradnju s demokratskim građanskim strankama radi stvaranja jedinstvenog antifašističkog fronta. Nastupila je nova etapa u međunarodnom revolucionarnom pokretu u kojoj komunističke partije nastupaju kao inicijatori i pobornici ujedinjavanja na platformi antifašističke borbe svih progresivnih i patriotskih snaga u svojim zemljama. Sprovodeći odluke VII Kongresa održano je ubrzo niz međunarodnih kongresa i konferencija, među njima i VI Kongres komunističke omladinske internacionale koji je još snažnije podstakao inicijativu komunističke omladine u borbi za stvaranje omladinskog antifašističkog pokreta.

Svakako da je čitav ovaj kompleks pitanja oko zadataka stvaranja jedinstvenog fronta protiv fašizma, o kojima je raspravljao VII Kongres, i implicitno i eksplisitno neobično jako aktuelizirao problem masovnog političkog rada komunista.

Ovaj značajni Kongres svojim stavovima, prirodno, utiče i na KPJ da se još više okreće zadatku na okupljanju najširih narodnih masa u borbi protiv reakcionarnih režima u zemlji i njegovog sve otvorenijeg povezivanja s fašizmom. Ali za realizaciju ovakve narodnofrontovske politike trebalo je imati jedinstvenu i snažnu partijsku organizaciju sa rukovodstvom u zemlji gdje se jedino i odvijala svakodnevna burna politička praksa i borba komunista. U tom periodu i kasnije i unutrašnja i spoljno-politička situacija bila je skoro stalno do usijanja zaoštrena i protivurječna, prosto je vrvjela od značajnih unutrašnjih i spoljnopoličkih događanja izazvanih uglavnom u tom vremenu otvorenom agresijom fašističkih država, naročito hitlerovske Njemačke.

Međutim, još u vremenu održavanja VII Kongresa Kominterne stanje u KPJ nije bilo dobro. Njeno rukovodstvo se i dalje nalazilo

u inostranstvu i kao takvo, odvojeno od partijskog članstva i naroda i svakodnevne političke borbe na terenu, nije ni poznavalo pravo stanje u zemlji. I dalje su često prisutne pogrešne direktive koje upućuje to rukovodstvo u zemlju, zatim frankcionaštvo u vrhovima i česte provale u Partiji. Ali ovaj period je značajan i po nečem drugom. Baš u tom vremenu Josip Broz pojačava borbu za prevazilaženje dotadašnjeg stanja u KPJ, smjelo insistirajući na radikalnom mijenjanju takvog stanja. Vjera u partijske kadrove koji se bore u zemlji i povratak rukovodstva iz inostranstva u zemlju glavni su zahtjevi Josipa Broza. To su sigurno bili sudbonosni dani za Partiju, između ostalog i zbog glasova koji su se čuli tada i nešto kasnije da KPJ treba raspustiti.

Rezultat ove uporne borbe je odluka junskog savjetovanja rukovodećeg aktiva KPJ u Moskvi 1936. godine da Organizacioni sekretarijat CK KPJ sa organizacionim sekretarom Josipom Brozom prede u zemlju sa glavnim zadatkom neposrednog rukovođenja Partijom i pokretom. Krajem 1937. godine Kominterna je povjerila rukovodstvo KPJ Josipu Brozu i dala mu mandat da obrazuje njen CK što je i realizovano početkom 1938. godine.

Formiranje novog rukovodstva KPJ u zemlji sigurno je jedan od prelomnih događaja u borbi za konačnu konsolidaciju naše Partije. Ovaj događaj je rezultat višegodišnjeg unutrašnjeg razvitka Partije, njenog postepenog prevazilaženja negativnog nasleđa koje se gomilalo godinama, uglavnom unutar rukovodstva u emigraciji i njenog konačnog izrastanja u istinsku rukovodeću snagu radničkog pokreta. Nastupio je korjenit preobražaj u Partiji, ne samo u pravcu unutrašnjeg sređivanja, nego i brzog napuštanja uskopaljitskog, čelijskog rada i širokog povezivanja politike Partije sa ekonomskom i političkom borbom najširih narodnih masa. Partija počinje brzo realizovati svoj veliki politički uticaj na radne slojeve grada i sela. Smjelo i energično razbijajući obruče ilegalnosti partijski kadrovi, rukovođeni novim CK u zemlji na čelu sa Titom, idejno-političkim radom u masama ubrzano udaraju temelje čvrstom savezu radničke klase i seljaštva, đačke i studentske omladine i svih drugih patriotskih i antifašistički raspoloženih slojeva stanovništva. Sve što je progresivno, slobodoljubivo i patriotski raspoloženo okuplja se ubrzano oko Partije, slijedi njene pozive i parole. Stvara se čvrsti narodnofrontovski savez koji, iako formalno neutvrđen, istupa u ovim godinama u svim najznačajnijim pitanjima unutrašnje i spoljne politike. To je neosporno velika zasluga naše preporodjene Partije u ovom periodu, njenog marksističkog, pravilnog tretiranja odnosa prema narodnim tičkog uticaja. Ovo je doba u kojem je Partija preko masovnog polimasa i njene spremnosti i znanja u sprovodenju masovnog političkog rada, između ostalog pripremala naše narode za kritične trenutke koji će uskoro naići i u kojima će se rješavati i riješiti sudbonosna pitanja naših naroda.

Sva ova zbivanja, prirodno, bila su karakteristična i za naš kraj. I partijska organizacija ovdje, u Boki Kotorskoj, kao nerazdvojni dio KPJ, prolazila je kroz sve etape borbe kroz koje je prolazio naš jugoslovenski revolucionarni radnički pokret. Zato je njena istorija dio njegove opšte borbene istorije.

Organizaciono, ovaj naš lokalni revolucionarni radnički pokret bio je kraće vrijeme, po završetku prvog svjetskog rata povezan sa partijskom organizacijom u Dalmaciji da bi se kasnije stalno nalazio u sklopu partijske organizacije Crne Gore. Njegovo rukovodstvo formiraće se u Kotoru i odatle će rukovoditi ovim našim lokalnim pokretom kroz čitav period života predratne Jugoslavije.

U Boki Kotorskoj se, u legalnom periodu života naše Partije 1919—1921. godine ovaj pokret veoma burno razvija postižući značajne uspjehe. Ovdje treba imati na umu da je Boka Kotorska imala relativno razvijenu radničku klasu, uglavnom lociranu tada i kasnije u Tivtu, dijelom u Kotoru i Herceg-Novom kao i u mnogim radionicama širom zaliva.

U ilegalnom periodu pokret će i ovdje biti izložen onim opštепoznatim uslovima koji su dovodili do stalnog proganjanja komunista, ali klasni neprijatelj neće nikada uspjeti da ga konačno razbije i likvidira u Boki, iako je upotrebljavao najsurovija sredstva i zbog toga što je ovaj region bio značajna vojno-pomorska baza, pa je nastojao da tu bar bude najsigurniji od, kako su oni govorili »podrivačkog« rada komunista. Uprkos svemu u ovoj oblasti će neprekidno djelovati partijska organizacija u Kotoru, koja će održavati kontinuitet partijskog rada u Boki.

Pomenute krupne promjene u Partiji odraziće se ubrzo i na revolucionarni radnički pokret u Boki Kotorskoj i označiće i ovdje početak nove etape u razvoju toga pokreta.

U hercegnovskom kraju kontinuitet u radu revolucionarnog pokreta i partijskog rada, poslije Zakona o zaštiti države od avgusta 1921. godine, odvijaće se preko partijskih kurirskih veza sa partijskom organizacijom u Kotoru, zatim partijskih grupa i simpatizera pokreta, naprednih studenata i nekih partijskih radnika iz Beograda i drugih mjesteta koji bi povremeno posjećivali ovaj kraj.

Problem idejnog uticanja komunista na mase, posebno omladinu, njihovo otvaranje prema svemu što je bilo progresivno i patriotski raspoloženo živo se aktuelizirao i u ovom kraju u vremenu pomenu-tih promjena u Partiji. Istina, bilo je i ranije uspješnih akcija povezivanja komunista sa narodom. Već tokom 1935. i 1936. godine osjetiće se pojačana aktivnost partijske organizacije u Boki Kotorskoj. Tada se organizuju grupni izleti po selima u hercegnovskom kraju i Konavlima na kojima se istupa sa određenim programom revolucionarne sadržine. I tada i ranije nije bio sasvim zamro revolucionarni rad u ovom kraju, bilo je ovih ili onih aktivnosti komunista i simpatizera

pokreta, zbog kojih su vršene represalije vlasti nad pojedincima, ali ipak tek od 1938. godine može se govoriti o jednom širokom i solidno organizovanom radu komunista na privlačenju naroda u jedinstveni front protiv fašizma i domaće reakcije, u prihvatanju politike KPJ. Sada će zapravo otpočeti snažan proces brzog povezivanja članova KPJ i SKOJ-a sa omladinom i narodom, njihovog znalačkog i vještog idejnog i političkog uticanja na ljude kako u gradu tako i na selima.

Pred članove KPJ se u ovom periodu postavljao niz složenih zadataka iz oblasti masovnog idejno-političkog rada. Ovaj rad partijskih organizacija bio je u ovoj situaciji imperativ koga je trebalo svakodnevno obavljati, jer su se krupni politički događaji od kojih je zavisila sudbina naroda nizali velikom brzinom. Ovakav tempo političkih promjena brzo je ubacivao u svoj vrtlog najšire narodne masse. Trebalo je brzo reagovati u davanju ocjena ovom ili onom događaju iz domena spoljne ili unutrašnje politike, usmjeravajući borbu narodnih masa prvenstveno u antifašističkom i antiratnom pravcu. U oblasti unutrašnje politike trebalo je okupiti narod u borbu protiv profašističkog režima i za odbranu zemlje, za mir, hleb i slobodu. To je ustvari bila generalna linija KPJ u okupljanju masa u narodno-frontovski savez. Svaka partijска организација на terenu blagovremeno je bila upoznавана sa stavovima CK KPJ i blagovremeno ih je usvajala i razrađivala. Partijske organizacije, oslobođene sektaštva i dogmatizma, iznalazile su najpogodnije načine, forme i metode u masovnom idejno-političkom radu. Pored novih, one često puta koriste i one oblike masovnog okupljanja naroda koji su bili tradicionalno ustaljeni u pojedinim krajevima. Partijski kadrovi na terenu, da bi uspješno sprovodili ovaj rad, da bi bili masovici u pravom smislu riječi, morali su biti tako idejno i politički izgrađeni da bi mogli davati odgovore u ovoj vrlo složenoj i burnoj situaciji. Trebalo je često i posrednim putevima uticati na ljude i pridobijati ih za politiku Partije. Ne samo političkim sredstvima, sredstvima partijske agitacije i propagande nego i organizovanjem širokog i interesantnog kulturno-zabavnog rada pridobijali su se ljudi. A za ovaj kulturno-zabavni rad opet je trebalo imati i smisla i znanja. Tu se naročito ističe studentska i đačka omladina koja, rukovođena od članova KPJ, postaje glavna snaga u masovnom radu kroz kulturne manifestacije.

U hercegnovskom kraju skoro redovno se istupa sa određenim kulturno-zabavnim programima. Ti programi su brižljivo odabirani. Patriotska i druga narodna djela iz naše književnosti, posebno poezije i drame korišćena su bilo za pojedinačne ili horske recitacije i izvođenje predstava, naročito jednočinksi. Tako se često recituju poznate pjesme Alekse Šantića: »O klasje moje«, »Ostajte ovdje«, »Mi znamo sudbu«, »Parabrod spremam«, Pjesma Jovana Jovanovića—Zmaja »Svijetli grobovi«, zatim odlomci tekstova od pisaca komunista i drugih naprednih književnika: Maksima Gorkog, Tolera, Travena, Londona, Cankara i dr. I pojedinci aktivisti u masovno-političkom

radu Partije pisali su prigodne stihove koje je omladina učila napamet. Tako su znali stihove Slava Bajkovića koji su ih odvraćali od kafane: »Kafana je mračna paklena pećina, kafana je mračni stan kartaša i ljenčina...« ili pjesmu Puniše Perovića: »Mi mladi, mi bismo života htjeli, života, sunca, mladosti i sreće, mi bismo da nam koraci budu smjeli, mi bismo života htjeli..«

Istupa se redovno sviranjem na instrumentima, naročito gitari, uz pjevanje često revolucionarnih pjesama. Bilo je omiljeno naročito narodno kolo koje je redovno praćeno gromkom pjesmom: »Ustaj seljo, ustaj rode da se braniš od gospode, od gospode ministara, poslanika i žandara...« ili »Kreni kolo da krenemo da Rusiju spomenemo...« Još su naročito bile popularne pjesme »Nema junaka, nema seljaka kao što je bio Gubec Matija...«, zatim »Crven je istok i zapad...« i druge.

Primanju i širenju partijske i druge napredne štampe, marksističke i druge literature, posebno izdanja »Nolita«, poklanjala se velika pažnja. Ovi materijali su šireni ne samo u gradu nego i u mnogim selima. Štampa, naučna literatura i beletristika mnogo su se čitali i uticali na formiranje marksističkog pogleda na svijet, naročito omladine.

Članovi KPJ u hercegogradskom kraju u ovom periodu intenzivno koriste sve šanse u radu sa masama. Oni su prisutni u svakoj prilici gdje se okuplja narod ovoga kraja: Predizborni sastanci u jesen 1938. godine; tradicionalne narodne svečanosti pojedinih sela koje su se održavale kod crkava, u narodu pod nazivom »fešte«, izleti omladinice i naroda koje Partija direktno organizuje, zatim razne akcije radničke klase u gradu, manifestacije i demonstracije koje su u tom vremenu česte zbog poznatih događaja u Evropi. Navećemo neke od ovih akcija.

U jesen 1938. godine, pred decembarske izbore članovi Partije i SKOJ-a i simpatizeri uspjeli su razbiti zbor poslanika JRZ Đure Draškovića u Herceg-Novom. U ovoj akciji došlo je i do tuče sa žandarmima. Tada su uhapšeni Slavo Bajković, Daša Pavičić i Mirko Doklešić. Ovakav jedan zbor Đure Draškovića razbijen je u selu Kamennom zbog čega je jedan napredni omladinac iz toga sela kažnen novčanom kaznom.

Zbor Udružene opozicije, koji je održan u Herceg-Novom, na Belavisti, iste godine pokazao je snagu i riješenost naroda da sruši reakcionarni režim Stojadinovića. Na ovom zboru je govorio član KPJ Nikola Đurković koji je između ostalog zahtijevao vojni savez sa SSSR. Policijski komesar Čorović nije tada dozvolio članu KPJ Iliju Kišiću da govoriti u ime omladine. Ali na drugom zboru, koji je održan u Bijeloj, uprkos zabrane policije govorili su i Nikola Đurković i Ilija Kišić.

Na Kruševicama i Mokrinama su također tada održani masovni zborovi naroda ovoga područja na kojima su govorili Nikola Đurković, Ilija Kišić, Danilo Kosić i Nikola Čirović.

Krajem maja 1939. godine na tradicionalnoj narodnoj svečanosti u selu Kruševicama došlo je do velikih manifestacija okupljenog naroda politici KPJ. Na ovoj svečanosti narodu je govorio Nikola Đurković. U toku govora došlo je do oštrog sukoba naroda sa žandarmijskim patrolama koje su se bile ustremile na govornika sa isukanim bajonetima. Masa je uspjela otjerati žandare predvođena Nikolom Đurkovićem i mjesnim učiteljem Nikolom Barovićem.

I na drugim ovakvim seoskim svečanostima tokom 1938., 1939. i 1940. godine dolazio je do izražaja masovni idejno-politički rad članova KPJ. To se naročito ispoljilo u 1939. i 1940. godini u selima Bunovići i Kameni.

Na narodnoj svečanosti u selu Kaménom 7. jula 1940. godine u narodno kolo koje je praćeno revolucionarnim pjesmama uhvatili su se bili i vojnici, što je izazvalo zaprepašćenje njihovih komandira.



Omladina na Bunovićima 1939. godine

U selu Bunovićima na tradicionalnoj narodnoj svečanosti u prvoj polovini avgusta 1939. godine komunisti su organizovali veliki skup omladine iz svih okolnih sela. U toku pjesme i kola omladine prisutni žandarmi su pokušali omesti veselje, ali su ih neki drugovi

vješto závaraali i čak uspjeli da u jednoj obližnjoj šumici održe sastanak članova KPJ, SKOJ-a i simpatizera na kojem je govorio Nikola Đurković.

Jedan od najorganizovanih izleta bio je onaj na Orjenu u drugoj polovini juna 1939. godine. Na »Orjenskoj lokvi« iskupilo se tada oko dvije stotine izletnika, većinom omladinaca iz Herceg-Novog, Krivošija, Kruševica, Zubaca, Konavala, Grahova, Risna, Mojdeža, Svrčuga, Kamenoga, Poda i drugih sela. Na ovom izletu je prisustvovao i docnije legendarni komandant iz Revolucije, Sava Kovačević, koji je već tada, kao progonjeni član KPJ, živio u ilegalstvu.

Ovaj izlet se ustvari pretvorio u zbor bokeške, crnogorske, hercegovačke i dubrovačke omladine. Pored zajedničkog ručka u prirodi i izvedenog programa na ovom zboru su govorili Sava Kovačević, Ilija Kišić, Nikola Čirović, Gojko Velaš, Savo Ilić, Tomo Tomašević i Baldo Katić.

Pored ovoga poznati su izleti tokom 1939. i 1940. godine na Šubi, Mrcinama, Grudi, Dunavama, Begovim Koritima i drugim mjestima. Svi ovi izleti bili su organizovani od članova KPJ i SKOJ-a.

U 1939. godini u Herceg-Novom se osniva URSS-ovo platište i Radnički dom. Osnivačka skupština ovog prvog klasno orijentisanog sindikalnog punkta u Herceg-Novom poslije Obznanе i Zakona o zaštiti države, održana je septembra 1939. godine u prostorijama stolarske radionice Benusija. Na skupštini je, u ime pokrajinskog rukovodstva URSS-a, govorio Božo Ljumović.

Nešto kasnije otvoren je i Radnički dom. Na dan otvaranja njezove prostorije su bile ispunjene radnicima, đacima, studentima i omladinom iz okolnih sela. Pozdravni govor prilikom otvaranja Doma održao je pekarski radnik Pero Kosić. Ovaj dom je ubrzo organizovao sportsku sekциju, sekциju za zidne novine i pozorišnu sekциju.

Platište je kasnije preraslo u samostalnu sindikalnu podružnicu, dok je na Zelenici formirano novo platište.

Podružnica i Radnički dom, rukovođeni članovima KPJ, postali su ubrzo stjecišta naprednog radništva u kojima se odvijao živ politički i kulturni rad. Niz akcija koje su izvedene u ovom periodu po primile su masovni karakter: sklapanje prvog kolektivnog ugovora, pritisak reakcije na radnike da napuštaju sindikat, fizički obračun sa ljetićevcima u gradu, proslava Prvog maja 1940. godine, prvomajski proglašenje Podružnice URSS-a 1940. godine, pretres prostorija Radničkog doma, grupna intervencija kod sreskog načelnika, hapšenje aktivista podružnice i Doma, protest seljaka zbog hapšenja, sprovođenje uhapšenih u Kotor i njihovo puštanje na slobodu.

Svi značajniji događaji i datumi u ovom periodu bili su popraćeni snažnim nastojanjima članova KPJ, SKOJ-a i simpatizera pokreta da narod što masovnije prihvati političku liniju KPJ. Proslave

prvog maja, sedmog novembra, komadanje i okupacija Čehoslovačke, napad na Poljsku, 27. mart 1941. godine ispunjene su masovnim političkim akcijama komunista čiju je politiku i stavove narod ovog kraja sve više prihvatao kao svoje.

Ovaj period ispunjen intenzivnim radom komunista, naročito njihovom avangardnom ulogom u masovnom idejno-političkom radu i akcijama, stvorio je ubrzo uslove i potrebu formiranja partijskih i skojevskih organizacija u ovom kraju. Do formiranja ovih organizacija partijskim radom na ovom terenu rukovodi partijska organizacija u Kotoru, odnosno MK KPJ za Boču preko pojedinih članova KPJ.

U jesen 1939. godine formiraju se partijske organizacije u Herceg-Novom i Kruševicama čiji su sekretari Ilija Kišić i Nikola Ćirović. Istovremeno se formira i organizacija SKOJ-a u Herceg-Novom. Krajem 1940. i početkom 1941. godine u našem kraju porašće broj članova KPJ, SKOJ-a, kandidata i simpatizera KPJ tako da neće biti u tim dñima skoro ni jednog našeg sela ni na Rivijeri ni u zagorju gdje nije bilo odeljenje KPJ, članova Partije ili SKOJ-a, kandidata ili simpatizera pokreta.

Masovni političko-idejni rad članova KPJ i SKOJ-a u ovom periodu o kome smo pisali pokazaće najbolje svoje rezultate u ustaničkim dñima 1941. godine kada će stanovništvo hercegновског kraja masovno prići narodnooslobodilačkom pokretu i ostati mu privrženo do pobjede.

#### IZVORI I LITERATURA:

- Vojno-istorijski institut, Beograd — 4/2-1 k. 101, 4/87-3 k. 101, 10/2-1 k. 11, 49/1-4 k. 77.
- Istorijski arhiv Kotor — IRP 3-35, 32, 31, AOK-1921. br. 13, 1, 14, 15, 19, 20, 22, AOK-1927. br. 1, 2, 3.
- Istorijski institut Titograd — ARP-9365/V-1-4, 9205/V 3-1, 5246/II, 1-1/39, 5236/II 1-6, 8987/V 2b-11, 8994/V 2b — 13.
- Arhiv i naučna biblioteka — Herceg-Novi — ARP i NOB-e fascikla 1, 2.
- Anton Lukateli: Revolucionarni radnički pokret u Herceg-Novome između dva rata (sjećanja).
- Anton Matković: Revolucionarni radnički pokret u Kotoru između dva rata (sjećanja).
- Zorić Neđeljko: Moja sjećanja na rad partijske, skojevske i sindikalne organizacije u Herceg-Novom 1938—1941. godine.
- Nikola Ćirović: Hronika događaja i istorija KPJ i SKOJ-a na terenu sela Kruševica — sv. 1.
- Hronika sela Ubli — neautorizованo.
- Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije, — Institut za izučavanje radničkog pokreta, Beograd 1963.